

*L*libre dels censals,
memòries familiars i altres negocis
del notari Antoni Llopis,
ciutadà de València

(1453 – 1493)

Edició a cura de
José M. Cruselles Gómez

2026

*f*onts històriques valencianeS

Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot

Sèrie Documents Històrics Valencians 17
en coedició amb
l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

Directors
Ramon Ferrer i Albert Hauf

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons ReconeixementNoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© José M. Cruselles Gómez, 2026

© D'aquesta edició:

Universitat de València, 2026

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:

Pieter Brueghel el Jove, *El recaptador d'impostos* (detall)
oli sobre taula, 1620-1640

USC Fisher Museum of Art

Coordinació editorial: Maite Simón

Correcció: Elvira Iñigo

Maquetació: Iván Martínez

ISBN (AVL): 978-84-482-7141-1 (paper)

ISBN (AVL): 978-84-482-7137-4 (PDF)

ISBN (PUV): 978-84-1118-719-0 (paper)

ISBN (PUV): 978-84-1118-720-6 (PDF)

DOI: <https://doi.org/10.7203/PUV-OA-9788411187206>

Edició digital

*E*studi introductori

Antoni Llopis, notari de la ciutat de València, va exercir la seua professió entre 1433 i 1491, pocs anys abans de la seua mort.¹ Des de 1435, quan revalidà davant de les autoritats municipals el seu títol *per totam terram et dominationem*, de concessió reial, va fer-se un lloc entre els nombrosos notaris que pul·lulaven al voltant dels tribunals i les institucions de la ciutat. El seu mestre, Joan Marromà, de qui aprengué l'art de notari, servia llavors com a síndic dels jurats i del consell de València;² i uns anys després el mateix Llopis va accedir a la direcció de l'escrivania de la cort de la governació —una dels més importants del regne de València—, tasca que va dur a terme durant quaranta-sis anys. Com feien molts altres notaris, conciutadans seus, va alternar aquestes ocupacions administratives amb l'exercici particular de la fe pública i els serveis com a procurador per a la seua clientela privada.

Enfeinat com estava a la cort, deixà de treballar com a notari públic cap al final de la dècada dels anys seixanta.³ Però hi ha un altre fet que, des del nostre punt de vista, diferencia Llopis de la major part dels seus col·legues: a més dels manuals derivats de la pràctica de l'ofici, va compondre un llibre en el qual recollia assumptes d'indole personal i familiar. El manuscrit es conserva en l'actualitat a l'Arxiu del Regne de València, com a part de l'antic fons del monestir del Carme

¶ ¹ L'estudi de la trajectòria professional i vital d'Antoni Llopis, reconstruïda a partir del seu «llibre dels censals» i dels registres notariais valencians, va ser l'objecte de la meua tesi de llicenciatura, defensada en la Universitat de València l'any 1985. Hi ha una síntesi d'aquell treball en José M. CRUSELLES GÓMEZ, «Familia y promoción social: los Lopiç de Valencia (1448-1493)», *Estudis Castellonencs*, 3 (1986), pp. 335-380, en línia en el repositori de la Universitat de València <<http://hdl.handle.net/10550/64186>> i en Dialnet <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=156739>>. ¶ ² Amb possibles intermitències, Marromà exercí com a síndic entre 1435 i 1460, encara que abans havia actuat com a justícia de tres-cents sous i subsíndic. Salvador CARRERES ZACARÉS, *Libre*

de memòries de diversos sucesos e fetes memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644), València, Acció Bibliogràfica Valenciana, vol. 1, 1930, p. 531; vol. 2, 1935, p. 625. ¶ ³ En l'Arxiu del Col·legi de Corpus Christi de València es conserven catorze volums amb els contractes notariais registrats per Antoni Llopis entre 1433 i 1468. A l'inventari d'aquest fons apareix amb el qualificatiu de *junior*, que va utilitzar en els començaments de la seua carrera per a distingir-se d'un altre notari homònim de més edat. Fernando ANDRÉS, José M. CRUSELLES, M. Estrella RIBES, Luisa TOLOSA i Vicent VALLÉS, *Inventario de fondos notariales del Real Colegio Seminario de Corpus Christi de València*, València, Generalitat Valenciana, 1990, s. v., pp. 300-301.

d'aquesta ciutat, on arribà, podem pensar, com a part d'alguna donació duta a terme per un descendent seu.⁴ Llopis el va escriure al llarg de quaranta anys, entre 1453 i 1493, encara que el contingut fa referència a fets anteriors, des de les primeries del segle XV. Hi va compilar ordenadament comptes d'índole diversa: censals, deutes, memorials de despeses i de pagaments, amb totes les dates i quantitats detallades, així com les referències als notaris que escripturaren els contractes. I va afegir una relació familiar de dos folis on ressenyà a grans trets els naixements, defuncions i altres esdeveniments d'aquesta índole. A més, a l'interior de les cobertes conservava papers solts que contenien correspondència privada, lletres de canvi, albarans autògrafs, acords privats, etc.

Amb referències freqüents a familiars i parents, als seus negocis privats i a les condicions en les quals exercia la seua professió, Antoni Llopis va reflectir en el manuscrit el seu comportament econòmic, les seues aspiracions socials i les seues preocupacions personals. Al llarg de més de quaranta anys, el «llibre dels censals» sintetitza la història de la promoció d'una família que, integrada en el món urbà, no tenia cap relació amb activitats directament productives, ni tan sols amb els intercanvis comercials, sinó amb el món de la pràctica jurídica i la burocràcia administrativa. Els seus membres practicaven professions molt especialitzades que exigien dilatats períodes d'aprenentatge i inversions financeres que no estaven a l'abast de tothom, però que, per a les persones situades en posicions intermèdies de l'escala de les fortunes, suposaven l'accés a competències molt apreciades en aquella societat i a les recompenses corresponents.

EL «LLIBRE DELS CENSALS»

El manuscrit està organitzat en diverses parts, les dimensions de les quals varien segons la naturalesa i extensió cronològica dels diferents negocis que recullen. En certs casos, particularment en el capítol dedicat als títols censals, Llopis va reservar un nombre important de folis en blanc que li permetia ampliar molt el contingut, una previsió que expressa amb claredat el seu comportament inversor. En altres, en canvi, ja era prou amb una pàgina o un parell de folis com a màxim, com es pot comprovar en el pagament del dot de la seua neboda Isabel o en l'adquisició de l'«alberch major». L'objectiu principal d'aquesta estructura era distingir amb facilitat entre els diversos assumptes i simplificar la localització posterior d'anotacions concretes en relació amb qualsevol d'ells. El llibre recollia informació de procedència diversa, que s'afegia a l'estructura inicial mitjançant les anotacions quotidianes de

¶ ⁴ ARV, *Clero*, llibre 1.777.

Llopis. Les seues pàgines desgranaven el contingut d'albarans, cartes, lletres de canvi, actes notariais i altres escrits de múltiples autors que el notari rebia, com també el que ell mateix remetia a terceres persones per a reconèixer pagaments, crèdits, deutes, etc., i una última part d'informacions orals, que mai van ser reflectides en un altre text fora del manuscrit. Totes aquestes dades es reordenaven, integraven i vinculaven entre si segons els particulars interessos de l'autor.

Comptes i documents solts

En total, el llibre presenta set parts o conjunts de comptes diferenciats, a més d'un recull de documents solts, suports originaris d'informació que després va ser afegida al text principal, i que a efectes d'aquesta edició hem considerat com una vuitena part.

PART I. Censals i altres negocis de crèdit (ff. [2r]-39r) Aquesta part, la més extensa del manuscrit en nombre de folis, amb l'excepció del quadern dels emoluments de l'escrivania de la governació (part VII) —que té dos folis més, encara que no forma part pròpiament del còdex original—, conté l'arrel per la qual Antoni Llopis començà a compondre el seu manuscrit. El títol escrit en el primer full conservat (que ha perdut la foliació) es repeteix a la coberta de pergamí, encara que amb algunes variants significatives, com l'afegit «i altres fets de aquell», que expressaria l'ampliació posterior del contingut. Malgrat això, la intenció primera és clara: el notari estava decidit a comprar deute censal i calia recopilar les dades de les successives adquisicions.

El text es va compondre amb les anotacions incloses progressivament entre 1453 i 1493. La major part correspon als censals que Llopis cobrava, la vida dels quals varia notablement, des d'uns quants mesos fins a varies dècades. A més, i encara que són molts menys, també s'inclouen alguns censals que el notari pagava a terceres persones, en dues ocasions per compte dels deutes dels germans Jàfer (núms. 1 i 2), propietaris de la senyoria útil de l'escrivania de la governació, i en una altra per diners que Llopis i la seua dona Agnès havien pres per a pagar les despeses dels fills a Itàlia (núm. 34). Finalment, hi havia els deutes amb pagament d'interés anual que el notari rebia per la venda d'alguns immobles (núms. 18, 22, 33 i 35) o perquè els havia comprat als creditors originals (núms. 27 i 30).

Cadascun dels censals ocupava, en conseqüència, una o varies pàgines, no necessàriament successives (quan calia, els reenviaments s'anotaven a peu de pàgina) i en la capçalera s'assenyalava, de manera destacada, allò que era de més utilitat recordar: els mesos de l'any i, a vegades, el dia en què devien pagar-se les pensions. A la part de baix s'obria un assentament inicial on es recollien els detalls relacionats amb el carregament o contracte original de compravenda del títol censal: la data en què es va escripturar, el nom del notari que ho va fer, les parts interessades, l'import de les pensions anuals, les condicions en què s'havien de fer els pagaments (data o dates, penalitzacions, etc.) i el preu o quantitat entregada pels compradors. A la dreta,

destacat entre claudàtors i cos de lletra més gran, una altra dada d'interés en la gestió quotidiana del deute: l'import de les pensions anuals expressat en números romans.

Quan corresponia, davall d'aquest primer assentament se n'afegien altres, més reduïts, que detallaven les successives transaccions que s'havien fet de la titularitat del deute fins arribar al propietari actual, Antoni Llopis, que en ocasions incloïa breus notes marginals quan era ell qui alienava la propietat. Després, amb una extensió variable segons el temps que havia percebut les pensions del censal o els interessos del deute abans de cancel·lar-lo o vendre'l a tercers, es desgranaven un per un els diferents pagaments i les condicions en què es van fer. Sempre s'assenyalava si s'havia fet o no un reconeixement per escrit del pagament i de quin tipus: àpoca notarial o albarà autògraf del mateix perceptor o del seu representant. En ocasions, la quantitat rebuda s'indicava al marge en números romans. Si el títol s'havia cancel·lat o alienat, es barrava amb una o dos aspes l'assentament inicial, a vegades tota la plana. En el primer cas s'anotava al marge «quitat» o «cancel·lat» i en l'última anotació es detallaven les circumstàncies del corresponent quitament o cancel·lació; en el segon cas, Llopis afegia una anotació marginal en la qual indicava que havia venut el deute i en quines condicions ho havia fet.

PART II. Memòria familiar (ff. 52-53). El cap de família va fer, al llarg dels anys, una relació dels principals esdeveniments en la vida de cadascun dels seus onze fills, encara que en alguns casos només inclou naixement, baptisme i una mort prematura. Si bé el fet ressenyat en primer lloc és el seu matrimoni amb Agnès Menor el 22 d'agost de 1448, fita fundacional de la família nuclear, Llopis va començar a escriure la seua memòria familiar uns anys després, probablement entre el naixement del fill primogènit, Lluís, l'any 1452, i el del següent, Joan, el 1454.

En un primer moment, els dos fulls formaven part del quadern III, amb el qual compartien una primera foliació que va ser ratllada quan es va incorporar al llibre per afegir-hi una segona foliació adequada a la nova ubicació. És probable que ambdós fulls, numerats com a folis 52 i 53, formaren part del bifoli situat a la part exterior de l'esmentat quadern, que inclouria així mateix els folis 75 i 76, que posteriorment van ser tallats i retirats. Pot ser que en aquell mateix moment en fora alterada la posició en el manuscrit, perquè els trobem intercalats entre els folis 75 i 78, és a dir, en la posició que originalment ocuparien els dos fulls desapareguts. Separats del seu quadern original i relligats a continuació d'aquest, constitueixen de fet un nou quadern IV.⁵ Per mantenir la coherència de la foliació i facilitar la consulta, en aquesta edició hem considerat oportú incloure ambdós fulls en el lloc que correspon a la seua numeració i no en la posició que realment ocupen.

¶ ⁵ Vegeu, més avant, l'anàlisi codicològica.

En la memòria familiar, els assentaments dels fills arreplegaven, a banda dels esdeveniments biològics del naixement i la mort (sovint assenyalada al marge amb una expressiva creu), les fites que podríem qualificar com a sociosacramentals: baptismes, confirmacions, tonsures i matrimonis. En cada cas, el pare anotava amb cura les dates, els padrins, els dots, etc. Quatre dels seus descendents van desaparèixer en la primera infància o en la joventut: Antoni, Pere i Gaspar no superaren els tres anys de vida; Margarida va morir el 1475, als setze anys, víctima probablement de la pesta.

Finalment, en alguns casos Llopis hi afegeix altres moments importants: l'examen al qual es va sotmetre Jeroni en 1478 per a que les autoritats municipals validaren els estudis de Dret que havia cursat a Bolonya i Pisa, a fi de poder exercir com a jurista en la ciutat; també la seua elecció, en 1490, com a jurat de València pel braç militar, després d'haver assolit l'estatus de cavaller; i sobretot, amb més detalls, la carrera eclesiàstica de Joan, l'èxit de la qual va sorprendre el pare, que no havia previst deixar l'espai suficient de paper en blanc: no en tingué prou amb fer la lletra diminuta, es va veure obligat a envair la part inferior de la plana següent, a continuació de l'espai reservat a la seua filla Joana. La darrera entrada és el nomenament de Joan com a bisbe de Perusa el 1493. Son pare ja havia mort quan va obtenir el cardenalat, de mans d'Alexandre VI, l'any 1496.

Per contrast, altres fills semblen quedar oblidats per aquest pare-memorialista des de molt abans. De Miquel no escriu res des que, en 1474, va rebre la tonsura eclesiàstica; d'Isabel, la filla menor, des que va ser confirmada en 1472, tot i que va tenir un paper preeminent en les estratègies de promoció social de la família pel seu matrimoni amb un cavaller, Baltasar de Castellví. Potser, i això ho explicaria, les noces van tenir lloc en un moment posterior a la mort del notari Llopis, que va ocórrer en algun moment de l'any 1493, quan Isabel contava uns vint-i-dos anys d'edat.

PART III. Despeses relacionades amb l'estada dels fills a Itàlia (ff. 55-57). Tant per la quantitat com per la continuïtat, aquesta és la partida més gran de desemborsaments inclosa per Antoni Llopis en el seu manuscrit, després dels pagaments de l'arrendament de l'escrivania de la cort del governador. Abasta el període cronològic comprés entre el 20 d'agost de 1470, data de la partida cap a Itàlia dels seus fills Joan i Jeroni, i el 10 d'agost de 1478, quan el major s'havia assentat definitivament a Roma i el menor es trobava a Barcelona, en el viatge de tornada a València. En aquestes sis pàgines, el pare va anotar totes les despeses realitzades, des de l'adquisició de llibres per a enviar a Bolonya i Roma, fins al pagament de les lletres de canvi remeses des d'allí. Les diferents partides s'ordenen cronològicament en ítems successius, cadascun d'ells tancat a la part dreta amb un claudàtor i la quantitat desemborsada en números romans; al peu de pàgina s'afegeix el sumatori dels assentaments. No s'hi indica la despesa total, que va pujar quasi als trenta mil sous.

PART IV. Pagament del dot d'Isabel, neboda d'Antoni Llopis (f. 101r). Les cartes nupcials d'Isabel, filla del notari Pere Llopis, germà d'Antoni, es van signar el 20 de maig de 1458. El marit era també notari, Francesc Sala, i el dot de quatre mil sous, dels quals la núvia en va aportar mil i el seu oncle els tres mil restants. Aquesta última quantitat la va pagar Llopis en tres terminis iguals, recollits en altres tants assentaments escrits després d'una exposició inicial de les circumstàncies indicades. Encara que no ho diu expressament, podem pensar que la seua intervenció en aquest assumpte va ser conseqüència de la mort prematura del seu germà Pere.

PART V. Adquisició de l'«alberch major» (ff. 101v-102r). Recull les condicions i vicissituds de la compra d'una casa en la parròquia de Sant Llorenç i del censal carregat sobre aquesta, les pensions del qual va pagar Llopis entre l'any 1457, data de la citada transacció, i el 1463, quan es va produir el pagament del capital i el quitament del deute. L'ordenació interna és la mateixa que en el capítol dels censals, però ací la imbricació dels assumptes (pagament d'una part del preu de la casa, pagament del censal inicial i d'un altre carregat posteriorment, etc.), la parquedat de Llopis i també el mateix caràcter rudimentari d'aquesta comptabilitat, són causa d'una certa confusió. Sabem per la memòria familiar que Antoni i Agnès van fer la seua festa de noces a la casa anomenada «de l'ardiaconat de Xàtiva», que era una propietat eclesiàstica; però tret que en els primers anys, incloent-hi el naixement dels tres fills majors, la família vivia a la parròquia de Sant Pere, no hi ha cap cap altra menció al seu lloc de residència. En Sant Llorenç va nèixer la quarta filla, Joana, uns mesos després de l'adquisició, i la resta dels fills de la parella. Aquesta va ser la casa familiar fins a la mort d'Agnès en 1492 i la del mateix Antoni l'any següent. No sabem què es va fer de l'immoble després de la dissolució del nucli familiar, encara que és probable que romangués en mans dels hereus com a residència d'algun dels fills i de la seua pròpia família.

PART VI. Arrendament de l'escrivania de la cort del governador (ff. 103-122). La relació dels pagaments fets a compte del preu dels arrendaments anuals de l'escrivania de la cort del governador del regne de València va començar el 24 de desembre de 1453, quan Aldonça Jàfer, titular del senyoriu útil de l'esmentada oficina —el senyoriu eminent pertanyia al monarca— va arrendar-la per quatre anys a Antoni Llopis i al seu col·lega Pere Nicolau, notaris de València, que ja l'havien arrendada prèviament des de l'any 1446.⁶ Fins l'any 1459, quan va morir l'esmentada Al-

¶ ⁶ No hem conservat molts registres notariaus autoritzats per Pere Nicolau, potser en bona part perquè va dedicar el seu temps a les tasques de l'escrivania de la governació. Només ens resten

cinc volums, entre protocols i notals, que abasten el període 1435-1461. ANDRÉS i altres, *Inventario de fondos notariales...*, pp. 400-401, s. v. Sabem que Pere era fill del mercader Joan Nicolau i de la

donça, Llopis es va limitar a consignar anualment la conformitat de les dues parts —senyora útil i arrendataris— respecte al pagament efectiu de l'arrendament, així com el repartiment dels beneficis entre els dos connotaris, que eren socis a parts iguals. Després es va produir un període de discussió a propòsit de l'herència que va propiciar la intervenció de la monarquia i el segrest judicial dels arrendaments, que Llopis i Nicolau depositaren en la taula de la mateixa cort del governador fins 1462. Per últim, els drets van ser repartits entre els hereus d'Aldonça i els del seu marit, Dalmau Jàfer, amb la qual cosa es va multiplicar el nombre de creditors i Llopis començà a especificar en el seu llibre cadascun dels pagaments, afegint-hi raons més detallades. La informació ve agrupada des d'aleshores en capítols anuals, amb un assentament d'apertura i tantes anotacions posteriors com pagaments es feien a les diferents persones, tot indicant la quantitat de cadascun d'ells al marge dret, darrere del corresponent claudàtor, i per facilitar la consulta s'indicava al peu de cada pàgina el sumatori en números romans de totes les quantitats incloses.

Encara que no hi ha una suma final de tots els arrendaments pagats entre 1454 i 1475, podem calcular-la a partir dels preus anuals pactats, que van ser de deu mil sous per any fins 1470 i d'11.500 sous els altres cinc anys: un total de 227.500 sous, que s'incrementen fins als 307.500 sous si afegim els corresponents als dos quadriennis anteriors, entre 1446 i 1453, també a raó de deu mil sous anuals. En trenta anys, Llopis i Nicolau van invertir 153.750 sous cadascun en el lloguer de l'escrivania, i encara els beneficis obtinguts pels dos notaris eren tant importants que, en 1476, els senyors útils no volgueren renovar l'arrendament i Llopis —el seu col·lega havia mort poc abans— va passar a «regir» l'oficina a canvi d'un salari fix.

La foliació del manuscrit desapareix a partir del foli 114. En la present edició, per a facilitar la consulta, hem numerat la resta dels fulls amb els números corresponents entre claudàtors.⁷

PART VII. Emoluments de l'escrivania de la cort del governador (ff. 129-167). Conservat entre el final del manuscrit i la coberta de darrere, es tracta pròpiament d'un llibre compost per quatre quaderns relligats, encara que no té cobertes de pergami, tan solament un reforç d'aquest material en el llom per a aconseguir una major solidesa.⁸ No presenta foliació, per la qual cosa li hem assignat ací una numeració correlativa indicada entre claudàtors. Els quaranta-quatre fulls que el componen contenen una comptabilitat dels ingressos de l'escrivania de la governació entre 1489 i 1491, per la meitat que corresponia a Pere Jàfer de Lloris, que era aleshores, amb el seu germà Lluís, el senyor útil de l'oficina. L'ordre de les dades és prou més racional i sistemàtic que la resta de comptes inclosos en el manuscrit, encara

seua dona Joana, filla de Jaume Gomis, ciutadà de València, i de Guillemona. ACCV, *Protocolos notariales*,

22.182, Antoni Llopis jr., 1465, abril 6. ¶⁷ Vegeu, més avant, l'anàlisi codicològica. ¶⁸ Ídem.

I *ndex*

<i>Estudi introductori</i>	7
EL «LLIBRE DELS CENSALS»	8
Comptes i documents solts	9
<i>Ricordanze, livres de raison</i> , llibres de memòries	15
Una investigació cronològica	19
Anàlisi codicològica del text	24
Les monedes al «llibre dels censals»	30
EL NOTARI ANTONI LLOPIS	32
Els inicis de la carrera notarial	33
Matrimoni i àmbit professional	37
Relacions profitoses	40
Família i parentiu	47
Els fills d'Antoni Llopis	53
Genealogia de la família del notari Antoni Llopis	62
CRITERIS DE LA NOSTRA EDICIÓ	63
BIBLIOGRAFIA	65
<i>Apèndixs</i>	71
1. L'EXAMEN NOTARIAL D'ANTONI LLOPIS	71
2. L'ÚLTIMA VOLUNTAT D'ALDONÇA JÀFFER	72

LLIBRE DELS CENSALS,
MEMÒRIES FAMILIARS I ALTRES NEGOCIS
DEL NOTARI ANTONI LLOPIS,
CIUTADÀ DE VALÈNCIA
(1453 – 1493)

[PART I]	
LIBRE DELS CENSALS, VIOLARIS E RESPONSABILITATS D'INTERÉS QUE DIVERSES PERSONES FAN A ANTONI LÒPIÇ, NOTARI	81
[PART II]	
[<i>MEMÒRIA FAMILIAR D'ANTONI LLOPIS</i>]	159
[PART III]	
[<i>LES DESPESES DELS FILLS A ITÀLIA. 1470-1478</i>]	171
[PART IV]	
[<i>DOT D'ISABEL, NEBODA D'ANTONI LLOPIS. 1458-1459</i>]	181
[PART V]	
COMPRA DE L'ALBERCH FETA PER ANTONI LÒPIÇ	183
[PART VI]	
DELS FETS DE LA CORT	187
[PART VII]	
[<i>COMPTES DELS EMOLUMENTS DE L'ESCRIVANIA DE LA GOVERNACIÓ</i>]	243
[PART VIII]	
[<i>DOCUMENTS SOLTS</i>]	317
1. Informacions relatives als censals	317
2. Escrivania de la cort de la governació de València	318
3. Viatges, estudis i negocis a Itàlia	337
<i>Índex antroponímic</i>	367
<i>Índex toponímic</i>	383

*f*onts històriques valencianes
94

VNIVERSITAT ID VALÈNCIA